

DOI: <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2025.20.344129>

УДК 94(477)«18»

BUDJAK AT THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY: AN ARENA OF IMPERIAL PRACTICES OR A WINDOW OF OPPORTUNITY FOR FRONTIER COMMUNITIES

Svitlana Kaiuk

PhD in History, Associate Professor
Department of History of Ukraine
Oles Honchar Dnipro National University
72 Nauky Ave, Dnipro, 49045, Ukraine
ORCID iD:

<https://orcid.org/0000-0002-2452-2642>

E-mail: skaiuk22@gmail.com

Citation: Kaiuk, S. (2025). Budjak at the beginning of the 19th century: an arena of imperial practices or a window of opportunity for frontier communities. *Chornomors'ka mynuvshyna: transactions of Department of Cossack History in the South of Ukraine*, 20, pp. 81–89.

Submitted: 04.09.2025.



Abstract

The article explores the specific features of the Southern Ukrainian frontier at the beginning of the nineteenth century through the lens of the “Case on the Intentions of the Turkish Zaporizhians” (1804) and the processes that preceded the establishment of the Ust-Danube Budjak Cossack Host. Budjak is considered as a dynamic space between the Ottoman and Russian empires, where imperial policies intersected with the practices of local communities, and where border conflicts and waves of migration shaped new social and political realities. Special attention is paid to how imperial officials understood the Cossack question after the destruction of the Zaporozhian Sich and how popular memory of “our Zaporozhzhia” influenced the actions of frontier populations.

Based on archival documents, the study demonstrates that the appearance of Danube Cossacks near the newly established border provoked a large-scale response from the Russian administrative apparatus — from local border officers to ministers and the emperor himself. The article shows that the “Cossack question” remained an important element of imperial domestic policy and a tool in the diplomatic rivalry with the Ottoman Porte. An analysis of bureaucratic practices and symbolic manipulations (in particular with the toponym “Budjak” and the image of the Zaporizhian Sich) illustrates how Russian authorities attempted to use collective memory to legitimize their claims to frontier territories.

At the center of attention is the fate of Colonel Yosyp Bielecky, around whom the struggle between different branches of the Russian imperial administration unfolded.

This case makes it possible to trace the contradictions between the Ministries of Foreign and Internal Affairs, while at the same time showing how Cossack communities skillfully maneuvered between imperial interests, defending their autonomy.

The article concludes that the Southern Ukrainian frontier in the early nineteenth century was not only an arena of imperial practices but also a space of opportunity for local communities. The history of the creation and rapid dissolution of the Ust-Danube Budjak Cossack Host demonstrates the ability of frontier populations to adjust imperial strategies by relying on their memory and traditions. Thus, Budjak becomes an illustrative example of how the interaction between imperial politics and local initiatives shaped the unique socio-historical landscape of Southern Ukraine.

Keywords: Danube Cossacks, Ust-Danube Lower Danube Budjak Cossack Host, frontier, symbolic geography, Budjak, Ottoman Empire, Russian Empire, Southern Ukraine.

БУДЖАК НА ПОЧАТКУ ХІХ СТ.: АРЕНА ІМПЕРСЬКИХ ПРАКТИК ЧИ ВІКНО МОЖЛИВОСТЕЙ ДЛЯ ФРОНТИРНИХ СПІЛЬНОТ¹

Світлана Каюк

Кандидат історичних наук, доцент
Кафедра історії України
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара
пр. Науки, 72, м. Дніпро, 49045, Україна
ORCID iD:
<https://orcid.org/0000-0002-2452-2642>
E-mail: skaiuk22@gmail.com

Цитування: Каюк С. Буджак на початку ХІХ ст.: арена імперських практик чи вікно можливостей для фронтірних спільнот. *Чорноморська минушина* : зап. Від. історії козацтва на півдні України : зб. наук. пр. / за ред. В. А. Смолія. Одеса : ФОП Бондаренко М.О., 2025. Вип. 20. С.80–88.

Отримано: 04.09.2025 р.
0,9 д.а.

Анотація

У статті досліджено специфіку функціонування південноукраїнського фронтиру на початку ХІХ ст. крізь призму «Справи про наміри турецьких запорожців» (1804 р.) та процесів, що передували утворенню Усть-Дунайського Буджацького козацького війська. Буджак показано як простір трансформацій між Османською та Російською імперіями, де імперська політика перепліталася з практиками місцевих спільнот, а прикордонні конфлікти й переселення формували нові соціальні та політичні реалії. Особлива увага приділяється тому, як імперські урядовці осмислювали козацьке питання після ліквідації Запорозької Січі та як народна пам'ять про «наше Запорожжя» визначала дії прикордонного населення.

На основі архівних документів показано, що поява задунайських запорожців на нововстановленому кордоні викликала масштабну реакцію російського адміністративного апарату — від місцевих прикордонних офіцерів до міністрів та імператора. Стаття демонструє, що «козацьке питання» залишалося важливим елементом внутрішньої політики імперії та інструментом у дипломатичній грі з Османською Портою.

Аналіз діловодних практик і символічних маніпуляцій (зокрема з топонімом «Буджак» та образом Запорозької Січі) уаочнює, як російська влада прагнула використати колективну пам'ять населення для легітимації своїх претензій на прикордонні території.

Зроблено висновок, що південноукраїнський фронтір початку ХІХ ст. поставав не лише ареною імперських практик, а й простором можливостей для місцевих спільнот. Історія заснування й швидкої ліквідації Усть-Дунайського Буджацького війська засвідчує здатність фронтірного населення коригувати імперські стратегії, використовуючи власну пам'ять і традиції. Отже, Буджак стає прикладом того, як на перетині імперських політик і локальних ініціатив формувався унікальний соціально-історичний ландшафт Південної України.

Ключові слова: задунайські козаки, Усть-Дунайське Буджацьке козацьке військо, фронтір, символічна географія, Буджак, Османська імперія, Російська імперія, Південна Україна.

На початку ХІХ ст. Буджак поставав як «кут»² на стику імперій – передусім Османської та Російської, протистояння яких визначало динаміку всього Північного Причорномор'я. Повномасштабні війни між цими імперіями, що відбувалися із прогнозованою інтенсивністю майже кожне друге десятиліття, задавали ритм життя регіону, визначали його соціальну і політичну специфіку. Для Османської імперії цей період був позначений поступовою втратою контролю над північночорноморським фронтіром: кут між гирлами Дністра і Дунаю, який ще у ХVІІІ ст. був опорою буджацьких ногайців і логістичним вузлом, перетворювався на уразливу периферію. Війни з Росією оголювали слабкість османської влади й відкривали простір для імперських зазіхань суперника [21, 22]. Для Російської імперії цей період позначався поступовим утвердженням контролю над регіоном: Буджак перетворювався з геополітичного військового об'єкту на лабораторію імперських практик, які під час повномасштабної війни швидко

¹ Дослідження виконане за підтримки Канадського інституту українських студій (Canadian Institute of Ukrainian Studies (CIUS)), Університет Альберти (University of Alberta).

² Турецькою мовою Вусак – «кут», у даному випадку край, останній степовий простір, де можна кочувати.

коригувалися. За ситуацією на Нижньому Дунаї уважно стежила й Австрія, яка після захоплення Буковини лишалася в ролі уважного спостерігача, зацікавленого у збереженні балансу сил у регіоні. Отже, цей «кут» Причорномор'я був не лише ареною двоімперського протистояння, а й об'єктом ширшої геополітичної гри.

Можливо цим, а напевно розгалуженою адміністративною будівлею та характером Російської імперії, можна пояснити прискіпливу увагу урядовців до здавалося б незначних прикордонних епізодів. «Справа про наміри турецьких запорожців» – так називається ціла архівна справа на 60 аркушів, яка збереглася в Російському державному військово-історичному архіві (далі РДВІА), в колекції ВУА (військово-ученого архіву) і яка розворушила всі сходинки бюрократичного апарату Російської імперії: від прикордонних офіцерів до міністрів і самого імператора навесні-влітку 1804 р. [16]. Така увага до можливих намірів «турецьких запорожців» через 30 років після знищення Запорозької Січі засвідчує, що козацьке питання не було маргінальним і екзотичним, а посідало особливе місце у внутрішньому управлінні південноукраїнським краєм, у підготовці імперії до чергової війни з Османською Портою.

Цей епізод в історії задунайських запорожців, або ширше – козацтва після знищення Запорозької Січі – достатньо відомий сучасним українським дослідникам. Його описав у першому на пострадянському просторі нарисі про Задунайську Січ А. Д. Бачинський [3]. Детально проаналізувала зміст, поставивши у більш широкий контекст, О. А. Бачинська [1]. Тож на сьогодні цей прикордонний сюжет, як і його фактичні наслідки – утворення Усть-дунайського Буджацького козацького війська на початку чергової російсько-турецької війни 1806-1812 рр., відомий. Дослідженою є історія Усть-дунайського козацького війська. Особливо варто відмітити наукові розвідки останніх років, здійснені з урахуванням османських документів [2, 18, 19, 20]. Ці академічні надбання дозволяють ставити завдання узагальнюючого характеру, враховуючи новітні методологічні дослідження. Передусім йдеться про фронтірні студії, що нараховують вже незліченну кількість послань. Для південноукраїнського регіону, історія якого обумовлена російсько-османським протистоянням та особливостями Степового порубіжжя, найбільш важливими є дослідження М. Ходорковського, В. Сандерленда, О. Еткінда, а також сучасні експерименти українських дослідників [23, 24, 25]. Серед останніх перспективним видається поєднання в одному дослідженні різних, але пов'язаних між собою опцій, а саме: фронтірний дискурс, «символічна географія», «імперські студії», унаочнені мікроісторією [4, 5, 11, 17]. В такий спосіб використання терміну «Буджак» у діловій документації як представниками імперської влади, що на цей простір зазіхали, так і носіями козацької ідентичності, які здавна на цих теренах перебували, прояснює реальність, а не міфи і інтерпретації.

«Справа про наміри турецьких запорожців» була викликана появою неподалік нового російського державного кордону, що тільки-но впорядковувався після завершення російсько-турецької війни 1787-1791 рр., значної кількості задунайських запорожців [1, с. 106-107; 8]. Предводитель дворянства Тираспольського повіту повідомляв Херсонського військового губернатора, що турецькі запорожці отримали дозвіл від султана селитися по берегах Дунаю, в Кілійській та Аккерманській округах [16, арк. 2; 3, с.37]. Нічого крім клопоту російським прикордонним урядовцям така поява не обіцяла. Згадка самого лише найменування «запорожці» викликала у південноукраїнських степах надії на втрачені вольності, прагнення їх відновити. Відповідно, нічого хорошого для російської прикордонної адміністрації не очікувалося, та ще й у безлічі варіантів негараздів. Тож у головах нових можновладців відразу промайнула юрма «розбишак» різного роду (бігли кріпосні, армійські дезертири, злодії великі і маленькі, контрабандисти різного масштабу), яка відтепер здобула чіткий напрямок руху – Кіш задунайських запорожців з його опорними пунктами неподалік Татарбунарів та Каушан.

Питання козацької, тим більше запорозької, ідентичності на початку XIX ст. складне і багатовимірне. Документи, які присвячені бажанню місцевого населення долучитися до омріяної та відновленої Запорозької Січі, майорять різними варіантами колективної пам'яті. Весь адміністративний апарат Російської імперії, який прийшов до руху у зв'язку із появою такої «справи», зафіксував не тільки уявлення про запорожців з боку нової влади, а й «переповів» ті вислови, що стали звучати у південноукраїнських степах. Адже як і очікували місцеві урядовці, швидко після повідомлення про появу неподалік, з османського боку кордону, турецьких

запорожців, офіційно з'явився на російській стороні їхній представник – полковник Йосип Гнатович Белецький. Тож практично цій людині, яка назвала себе полковником Задунайської Січі, і присвячена вся діловодна справа. «Героями справи», тобто тими, хто збирав свідчення, писав донесення-рапорти-розпорядження, стали: предводитель дворянства Тираспольського повіту Туманов, драгоман у Галаці П. Ренській, підполковник Війська Донського Мелентьєв, військовий старшина Війська Донського Сулін, отаман Чорноморського війська Бурсак, херсонський поліцмейстер Домбровський, херсонський комендант Ганжа, херсонський цивільний губернатор А. Акулов, херсонський військовий губернатор А. Розенберг, генеральний консул Росії в Галаці А. Жервьє, таврійський цивільний губернатор Д. Мертваго, таврійський віце-губернатор А. Шостка, градоначальник Одеси Е. Рішельє, міністр внутрішніх справ Російської імперії В. Кочубей, міністр іноземних справ А. Чарторийській, російський імператор Александр І. Практично вся досконала імперська адміністративна мережа. І це без персоніфікації безлічі безіменних дрібних чиновників прикордонних і карантинних закладів, які отримали купу повідомлень і копій офіційних листів. Вся ця зграя урядовців розворушилася у зв'язку із появою на прикордонних теренах людини, яка називала себе колишнім полковником Задунайської Січі, який все свідоме життя провів в Османській імперії, і лише 1804 р. розчарувався і перейшов на російський бік з метою приєднатися до чорноморських козаків на Тамані. Звісно, особа Белецького виглядала надто підозріло в очах російської влади. Тож представники каральних інституцій за ним спочатку уважно спостерігали, а потім заарештували як надто підозрілого. І лише втручання службовців міністерства закордонних справ облегло долю задунайського переселенця. Й. Белецького не тільки звільнили з-під арешту, але й допомогли дістатися Тамані.

Єдність колишнього запорозького товариства, об'єднаного спільною історичною пам'яттю, вражає. Адже і задунайські, і чорноморські козаки розуміли свою подібність, добре орієнтувалися у внутрішньому житті кожної спільноти і мали безпосередні комунікаційні зв'язки. Географічні символи запорожців напевно збільшилися після знищення Запорозької Січі 1775 р., свідчили про розширення зони фронтиру, яку козаки вважали своєю [10]. Тому, Кубань і Буджак вважалися однаково можливими для проживання, з претензіями на збереження запорозького самоврядування і відповідних прав. Показово, що цю козацьку єдність розуміли й російські чиновники. Тож долею Й. Белецького переймалися найвищі російські сановники, розуміючи, що всі перипетії його мандрів російськими теренами з придунайських земель на Кубань швидко ставали відомими задунайцям у Османській імперії. Відтак і російський консул А. Жервьє, і міністр іноземних справ А. Чарторийській переймалися негараздами, які трапилися з Белецьким. Вони чудово розуміли, що всі негаразди Белецького швидко ставали відомими його товаришам на Дунаї [16, арк. 28-29].

Надмірна турбота представників російської дипломатичної служби до населення прикордонних земель, на які імперія поклала своє око і які розраховувала завоювати, звертає на себе увагу. Непорозуміння або відкрита ворожість між представниками міністерств закордонних та внутрішніх справ часто помітна на сторінках офіційного листування. Кожний промах з боку поліцейських інституцій відразу кваліфікувався дипломатами як наче державний злочин або принаймні дія, яка всім їхнім високим намірам страшенно нашкодила. Звісно, більшість документів міністерства закордонних справ була позначено грифом «секретно». Але навряд чи чиновникам найвищого рангу в Петербурзі (міністр внутрішніх справ В. Кочубей) були не відомі «високі, офіційні» імперські наміри, стратегія щодо прикордонного населення взагалі, і тих, що називали себе запорожцями по обидва боки кордону, зокрема. Тому А. Чарторийській своїм консулам у Галаці і Яссах таємно повідомляв, про «... імператора найвище бажання, щоб ви, не роблячи формального виклику цих (турецьких – С.К.) козаків до Росії, намагалися довести негласними, але вірними шляхами до їх відома: що всі ті, хто з них повернеться до Росії, будуть прощені і прийняті як піддані його імператорської величності з наданням їм заступництва і необхідного піклування» [16, арк. 20].

Відтак, очевидні турбота, піклування, діловодний і адміністративний супровід для полегшення шляху запорожцям з Османської імперії до Російської – з боку чиновників міністерства іноземних справ. І підозри, нагляди, допити, арешти – з боку всієї адміністративної мережі, яка була набагато численнішою в усій Російській імперії, тим більше у прикордонних

регіонах, – з боку відомства міністра внутрішніх справ. Надто виразний дисонанс у методах роботи міністерств. Це при усвідомленні того факту, що у розпорядженні міністерства В. Кочубея була всі управлінські структури: від губернаторів (цивільних і військових) до місцевих предводителів дворянства і керівників військових чи прикордонних підрозділів.

Доля Й. Белецького, як і вся архівна справа «Про наміри турецьких запорожців», показує, що дипломатичне відомство А. Чарторийського перемогло і було підтримано на найвищому рівні. Відтак по всім службам В. Кочубея було розіслано безліч вказівок щодо негайного звільнення, максимального вибачення і подальшого виконання всіх бажань колишнього задунайського полковника. Він швидко дістався омріяної мети – приєднався до Чорноморського війська на Кубані. Отаман чорноморців Бурсак, який на той момент вже був колицатком російського адміністративного механізму, повідомляв Е. Рішельє щодо «... зарахування до тутешнього війська Йосипа Белецького, що був у турецьких запорожцях, я влаштував до місця, яке нині знаходиться у військовому Ачуївському рибальському заводі, в місці, дуже вигідному для його стану... і я, надавши йому всі ласки, здобув нині його довіру до мене» [16, арк. 59- 59 зв.].

Змагання різних міністерств і відомств за вплив і контроль над прикордонним населенням південноукраїнського фронтиру, перетягування першості в очах імперського керівництва у разі позитивного результату – доказ відповідної уваги до фронтирного люду з боку найвищого щабля російської імперської будівлі. Але це ще і змушені маневри російських урядовців. Вони викликані вдалим спротивом південноукраїнського населення імперському контролю та спробам підпорядкування. Практичні і не дуже вдалі заходи російського уряду щодо влаштування державного лінійного кордону викликали нові, достатньо чисельні, переселенські хвилі. Контролювати їх було практично неможливо, а враховувати мусили. Так само як і коригувати свої дії, шукати нових практик. Останні не дуже пасували обличчю Російської імперії, швидше були обумовлені місцевими звичаями, не рахуватися з якими було неможливо.

Розв'язка конкретного козацького питання, викликаного появою значної кількості запорожців з османського боку кордону, демонструє успішність маневрів фронтирного люду, який вдало зберігав і використовував народну пам'ять про «наше Запорожжя» [6, арк. 72 зв.]. На бік міністерства закордонних справ додалися військові керівники, які командували арміями, що збиралися на Дунаї. Вони розраховували на запорожців, які мали воювати в складі російських армій, а не на боці османів. До уваги бралися їхні знання та уміння воювати у регіоні, який географічно позначений великими річками з притоками і розгалуженими гирлами. Успішний досвід турецьких запорожців на службі у браїлівського назиря, неодноразово зафіксований у різноманітних прикордонних документах кінця XVIII – початку XIX ст., створював уяву про козаків як потужну військову одиницю [1, 2, 8, 19]. Тому командувач Молдавською армією генерал І. Міхельсон, який з 1805 р. керував військами на західному кордоні Російської імперії, козацьке питання увагою не полишав. Його наміри і конкретні заходи підтримував Е. Рішельє – один з головних героїв справи «про наміри турецьких запорожців» і активний учасник заснування нового козацького війська на Дунаї на боці російської армії. Планувалося таке військове формування створити з турецьких запорожців, яких мали загітувати до переходу на російську сторону.

Обґрунтування причин для необхідності такого війська викладено у документі з фонду Молдавської армії (РДВІА) [12, арк.2]. І те, що це чернетка із кресленнями і виправленнями, звертає на себе особливу увагу. Керівництво Молдавської армії вважало за необхідне наголосити на віросповіданні та минулій приналежності до імперії. Тому як виправлене, написане згори над основними рядками, можна прочитати «воїни християни», «природні росіяни» тощо. Таке загравання з офіційною риторикою імперського центру унаочнює ідеологічну складову, підкреслює російську імперську доктрину. «Як відомо, що в Молдавії, Валахії і Бессарабії та інших областях турецьких знаходяться козаки війська Чорноморського чи колишнього перед тим запорозького природні росіяни. Турецький уряд вступив нині у війну проти Росії, то всі такі козаки як воїни християни і природні піддані російські найвищим ім'ям всемілостивішого государя імператора всеросійського закликаються до прийняття в цій війні зброї його імператорської величності проти спільного ворога імені християнського» [12, арк.2]. Отже, маємо: православ'я, самодержавство, народність – формула з трьох стовпів, славетна тріада,

пізніше офіційно сформульована міністром народної освіти Сергієм Уваровим як державна ідеологія Російської імперії (за часів Ніколая I). Устами І. Міхельсона, який мав німецьке коріння і сповідував лютеранство, таке пояснення виглядає особливо виразним.

У такому звучанні нове запорозьке формування викликає дивні асоціації. З одного боку, бачимо усвідомлення російським військовим керівництвом спільного коріння, минулого і теперішнього Задунайської Січі і Чорноморського козацького війська. Відповідно, і запорозькі території виглядають географічно ширшими ніж за часів існування Запорозької Січі: Кубань і Дунай. З іншого боку, з допомогою пам'яті про Запорожжя проєктувалися та обґрунтовувалися нові територіальні претензії імперії, накреслювалися обшири майбутніх завоювань. Народна пам'ять, практично славетний історичний міф про «золоті часи» Козаччини були використані російськими ідеологами. Маніпуляція символами і назвами є виразною, засвідчує до того ж й нові практики урядовців у заграванні з місцевим фронтірним населенням. Офіційні тогочасні діловодні документи – новий витвір «бюрократичного мистецтва», в якому на папері поєднувалося те, що в реальному житті виглядало абсолютно інакшим [9]. На кілька десятиліть такої тактики і практики імперської прикордонної адміністрації вистачило.

Назва нового запорозького формування теж не виглядає випадковою та і звучить в документах показово по-різному. Ініціатори створення цього війська – І. Міхельсон, Е. Рішельє – пропонували і потім довго використовували у листуванні назву «Усть-Дунайське козацьке військо» [13, 15]. Доповнення «Буджацьке», швидше за все, відбулося десь на рівні імперського центру, у Петербурзі. Військове керівництво за звичаєм у назві вказувало напрямок руху армії. Назва «Буджак» наче теж про такий напрямок, але подвоєння в назві одного військового формування, яке до того ж і не могло бути численним, звертає на себе увагу. Отже, йдеться про щось інше: підкреслене визначення території, що має турецьке звучання, пов'язане з довгим проживанням на цих теренах буджацьких татар. Від маніпуляцій з підміною понять і пам'яті знов не обійшлося. Край, який раніше асоціювався з буджацькими ногайцями, татарами, тепер мав виглядати як запорозький. Звісно, запорожці були добре знайомі з цими теренами, але не вважали за свої, принаймні у часи існування Запорозької Січі (до 1775 р.).

Така підміна понять, з розрахунком на колективну народну пам'ять, – характерна ознака ідеологів Російської імперії: народні уподобання збережені, надії на відновлення Запорозької Січі вдоволені. А якщо місце знаходження цієї Січі дещо змінилося, то це виглядало не таким вже і важливим. Тож на найвищому імперському рівні, а саме у рескрипті від імені імператора, йшлося про заснування Усть-Дунайського Буджацького війська, яке розумілося як Запорозька Січ на Дунаї [7]. Такий асоціативний ряд був неодноразово повторений у тогочасному офіційному листуванні, дослівно «заведення на Дунаї Запорозької Січі під назвою Усть-Дунайського Буджацького» [14, арк. 63 зв.]. Саме так його бажали розуміти і називати ті, які до цього війська приєдналися. Таких документів теж безліч у справах фонду Молдавської армії (РДВІА). Правда, серед «козаків» цього війська швидко виявилися не тільки турецькі запорожці, а й дезертири російської армії, які по різних місцевостях по обидва боки кордону ховалися, і бігли кріпосні із сусідніх і віддалених українських земель, і різного роду маргінальні елементи. За рахунок таких людей це військо швидко збільшувалося, чим викликало безліч проблем для місцевої адміністрації. Тож на численні прохання і скарги чергове козацьке військо було стрімко ліквідоване (засноване у лютому, а розформоване у липні 1807 р.).

Назва «козак Усть-Дунайського Буджацького війська» була вдалим аргументом для різного роду людей, справжніх турецьких запорожців там виявилось небагато. І це теж показовий факт: повну назву, як в офіційному рескрипті, завжди використовували ті, хто волів таким козаком називатися. Тому повна назва війська як «Усть-Дунайське Буджацьке» присутнє у численних проханнях і поясненнях фронтірного люду. Звісно, їх складали не самі «козаки», оскільки частіше всього писати, та й читати, вони не вміли. Замість них то писали прикордонні бюрократи, а головні винуватці то засвідчували хрестиком.

Отже, виявилось, що і у цю гру могли грати дві сторони: і імперські урядовці, які думали, що віднайшли рецепт вирішення так званого «козацького питання», і місцеве населення південноукраїнського фронтіру, яке так само вдало маніпулювало стійкою пам'яттю про Запорозьку Січ, використання цієї пам'яті російськими інституціями. У такий спосіб ця пам'ять

продовжувалася, додаючи нові нашарування. У 1820-х рр. з'явилося безліч документів (прохань, свідчень і рапортів) від людей, які іменували себе колишніми усть-дунайцями, з вимогами надати їм козацьких прав і привілеїв. Тож хто переміг у цьому змаганні нових практик і маніпуляцій пам'яттю – цікаве питання. Відповідь на нього відкривається у тих реаліях місцевого населення Південної України, які засвідчували пам'ять про Запорозьку Січ протягом наступних багатьох десятиліть і навіть століть.

Отже, Буджак (а ще ширше – південноукраїнський фронтір) на початку XIX ст. постає як простір трансформації та взаємодії між імперіями й громадами, у якому імперії шукають ресурси та контроль, а люди фронтиру – захист, автономію й можливість маневру. Саме ці реалії творять пограниччя. Політика і практика пам'яті (імперська і народна відповідно) відіграють свою роль: не завжди ту, яку планували урядовці. Історія про заснування і швидкий розпуск Усть-Дунайського Буджацького козацького війська це добре унаочнює. Задуми російських дипломатів та військових керівників у короткостроковій перспективі виявилися не ефективними, навіть шкідливими для імперії. Фронтирний люд їх швидко відкоригував і підкреслив, що під відновленням Запорозької Січі він розуміє відсутність контролю, волю і можливість самоорганізації за власними уподобаннями, які з часом змінювалися. А російсько-турецька війна 1806 – 1812 рр. лише відкрила чергове вікно можливостей. Подібні «вікна імперії» фронтирні спільноти користати вміли.

Джерела та література:

1. Бачинська О. А. Козацтво в "післякозацьку добу" української історії (кінець XVIII – XIX ст.). Одеса: Астропринт, 2009. 252 с.
2. Бачинська О. Серeda О. Османсько-турецькі документи про службу задунайського козацтва підчас російсько-турецької війни 1806–1812 рр. *Чорноморська минувшина: записки Відділу історії козацтва на півдні України: зб. наук. пр. / за ред. В.А.Смоля.* Одеса : ФОП Бондаренко М.О., 2021. Вип. 16. С.131–137.
3. Бачинський А. Д. Січ Задунайська. 1775–1828 рр.: історико-документальний нарис. Одеса, 1994. 123 с.
4. Брехуненко В., Бойко П., Заяць А. Просторові межі українського світу: комплекс уявлень та їхня реалізація в ранньомодерній Україні (XVI–XVIII ст.) / Міністерство освіти і науки України; Львівський національний університет імені Івана Франка; Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України. Львів; Київ, 2023. 480 с.
5. Брехуненко В., Грибовський В., Мицик Ю., Піскун В., Синяк І., Тарасенко І. Між конфронтацією та взаємодією: українсько-кримські та українсько-ногайські стосунки в XVII – першій половині XX ст. / За ред. В. Брехуненка. Київ: ІУАД, 2018. 344 с.
6. Державний архів Одеської області. Ф.1. Оп. 218. Спр.2 за 1807 р.
7. Запорожская Сечь на Дунае. Рескрипт генералу от кавалерии Михельсону. *Русская старина*. 1900. №3. С.768.
8. Каюк С. Османські провінційні урядовці і задунайські запорожці в кінці XVIII – на початку XIX ст. *Чорноморська минувшина*. Одеса, 2009. Вип. 4. С.72-78.
9. Каюк С. Релігійність фронтирного населення південноукраїнського регіону в останній чверті XVIII – на початку XIX ст. *Міждисциплінарні гуманітарні студії. Серія: Історичні науки*. Київ, 2017. Вип. 3. С. 147-155.
10. Каюк С. Розширення фронтиру: Задунайська Січ та Кубань? *Український Мультифронтір: нова схема історії України (неоліт – початок XX століття)* / Упор. С. Громенко. Харків: ВД «Фабула», 2024. 480 с. С. 377-382.
11. Каюк С. Фронтирні спільноти Південної України другої половини XVIII – початку XIX ст.: відповідь імперіям. *Чорноморська минувшина*. 2022. Вип. 17. С. 34-46.
12. Російський державний військово-історичний архів. Ф 14209. Оп. 5/165. Зв. 56. Спр. 1.
13. Російський державний військово-історичний архів. Ф. 14209. Оп. 5/165. Зв. 23. Спр. 36.
14. Російський державний військово-історичний архів. Ф. 14209. Оп.5/165. Зв. 32. Спр. 33.
15. Російський державний військово-історичний архів. Ф. 14209. Оп.5/165. Зв.43. Спр. 7.
16. Російський державний військово-історичний архів. Ф. ВУА. Спр. 348.

17. Український Мультифронт. Нова схема історії України (неоліт – початок ХХ століття) / Укладач С. Громенко. Фабула, 2024. 480 с.
18. Aksan V. H. Whose Territory and Whose Peasants? Ottoman Boundaries on the Danube in the 1760s. in Frederick F. Anscombe, ed., *The Ottoman Balkans, 1750-1830* (Princeton: Markus Weiner Publishers, 2006), 61-86.
19. Bachynska O. Danube Cossacks in the 1775-1828 Ottoman-Turkish Documents. *Proceedings of the international conference "Danubian cossacks - origins and cohabitation in Northern Dobrudja"*. Tulcea, 2019. P.99-108.
20. Bachynska O. The Northwestern European Frontier of the Ottoman State: The Steppe of Budjak in the Late 18th and the Early 19th Centuries. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi. Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi - The Journal of Southeastern European Studies*. 35. 2020. P. 59-72.
21. Bacynska O. The Restoration of the Cossack State Building Traditions in Budjak and Dobruja at the End of the XVIIIth – Early XIXth Centuries. *Danubius*. Calafți, 2016. №2. P. 13-20.
22. Doğanay P. Osmanlı-Rus Savaşı ve İsmâil Kuşatması (1806-1812). *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi* 5, sy. 10 (Aralık 2024): 55-81.
23. Etkind A. *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience*, Polity: Cambridge, 2011. 289 p.
24. Khodarkovsky M. *Russia's Steppe Frontier: The Making of a Colonial Empire, 1500-1800*. Indiana-Michigan Series in Russian and East European Studies. Bloomington: Indiana University Press, 2002. 290 p.
25. Sunderland W. *Taming the Wild Field: Colonization and Empire on the Russian Steppe*. Ithaca; London: Cornell University Press, 2004. 252 p.

References:

1. Bachynska, O. A. (2009). *Kozatstvo v "pisliakozatsku dobu" ukrainskoi istorii (kinets XVIII – XIX st.)*. Odesa: Astroprint. 252 p. [in Ukrainian].
2. Bachynska, O., Sereda, O. (2021). Osmansko-turetski dokumenty pro sluzhbu zadunaiskoho kozatstva pid chas rosiisko-turetskoi viiny 1806–1812 rr. *Chornomors'ka mynuvshyna: zapysky Viddilu istorii kozatstva na pivdni Ukrainy: zbirnyk naukovykh prats*, ed. V. A. Smolii. Odesa: FOP Bondarenko M. O., 16, 131–137. [in Ukrainian].
3. Bachynskiy, A. D. (1994). *Sich Zadunaiska. 1775–1828 rr.: istoryko-dokumentalni narys*. Odesa. 123 p. [in Ukrainian].
4. Brexunenko, V., Boiko, P., Zaiats, A. (2023). *Prostorovi mezhi ukrainskoho svitu: kompleks uiavlen ta yikh realizatsiia v rannomodernii Ukraini (XVI–XVIII st.)*. Lviv; Kyiv. 480 p. [in Ukrainian].
5. Brexunenko, V., Hrybovskiy, V., Mytsyk, Iu., Piskun, V., Syniak, I., Tarasenko, I. (2018). *Mizh konfrontatsiieiu ta vzaiemodiieiu: ukrainsko-krymski ta ukrainsko-nohaiski stosunky v XVII – pershii polovyni XX st.* Ed. V. Brexunenko. Kyiv: IUAD. 344 p. [in Ukrainian].
6. Derzhavnyi arkhiv Odeskoï oblasti. F.1. Op. 218. Spr. 2 za 1807 r. [in Russian].
7. *Zaporozhskaia Sech na Dunae*. (1900). Reskript generalu ot kavalerii Mikhelsonu. *Russkaia starina*, No 3, 768. [in Russian].
8. Kaiuk, S. (2009). Osmanski provintsiini uriadovtsi i zadunaiski zaporozhtsi v kintsi XVIII – na pochatku XIX st. *Chornomors'ka mynuvshyna*. Odesa, 4, 72–78. [in Ukrainian].
9. Kaiuk, S. (2017). Relihiinist frontrynoho naseleattia pivdenoukrainskoho rehionu v ostannii chverti XVIII – na pochatku XIX st. *Mizhdystsyplinarni humanitarni studii. Seria: Istorychni nauky*. Kyiv, 3, 147–155. [in Ukrainian].
10. Kaiuk, S. (2024). Rozshyrennia frontyru: Zadunaiska Sich ta Kuban? In: *Ukrainskyi Multyfryntyr: nova skhema istorii Ukrainy (neolit – pochatok XX stolittia)*. Ed. S. Hromenko. Kharkiv: Fabula, 377–382. [in Ukrainian].
11. Kaiuk, S. (2022). Frontryni spilnoty Pivdennoi Ukrainy druhoi polovyny XVIII – pochatku XIX st.: vidpovid imperiiam. *Chornomors'ka mynuvshyna*, 17, 34–46. [in Ukrainian].
12. Rosiiskiy derzhavnyi viiskovo-istorychniy arkhiv. F. 14209. Op. 5/165. Zv. 56. Spr. 1. [in Russian].
13. Rosiiskiy derzhavnyi viiskovo-istorychniy arkhiv. F. 14209. Op. 5/165. Zv. 23. Spr. 36. 1807. [in Russian].
14. Rosiiskiy derzhavnyi viiskovo-istorychniy arkhiv. F. 14209. Op. 5/165. Zv. 32. Spr. 33. [in Russian].

15. Rosiiskyi derzhavnyi viiskovo-istorychnyi arkhiv. F. 14209. Op. 5/165. Zv. 43. Spr. 7. [in Russian].
16. Rosiiskyi derzhavnyi viiskovo-istorychnyi arkhiv. F. VUA. Spr. 348. 1804. [in Russian].
17. *Ukrainskyi Mulyfrontyr. Nova skhema istorii Ukrainy (neolit – pochatok XX stolittia)*. (2024). Ed. S. Hromenko. Kharkiv: Fabula. 480 p. [in Ukrainian].
18. Aksan, V. H. (2006). Whose territory and whose peasants? Ottoman boundaries on the Danube in the 1760s. In: Anscombe, F. F. (ed.), *The Ottoman Balkans, 1750-1830*. Princeton: Markus Weiner Publishers, 61–86.
19. Bachynska, O. (2019). Danube Cossacks in the 1775–1828 Ottoman-Turkish documents. *Proceedings of the International Conference “Danubian Cossacks – Origins and Cohabitation in Northern Dobruja”*. Tulcea, 99–108.
20. Bachynska, O. (2020). The northwestern European frontier of the Ottoman State: the Steppe of Budjak in the late 18th and the early 19th centuries. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi. The Journal of Southeastern European Studies*, 35, 59–72.
21. Bacynska, O. (2016). The restoration of the Cossack State building traditions in Budjak and Dobruja at the end of the XVIIIth – early XIXth centuries. *Danubius*, 2, 13–20.
22. Doğanay, P. (2024). Osmanlı-Rus Savaşı ve İsmâil Kuşatması (1806–1812). *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, 5 (10), 55–81.
23. Etkind, A. (2011). *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience*. Cambridge: Polity. 289 p.
24. Khodarkovsky, M. (2002). *Russia's Steppe Frontier: the making of a colonial empire, 1500-1800*. Indiana-Michigan Series in Russian and East European Studies. Bloomington: Indiana University Press. 290 p.
25. Sunderland, W. (2004). *Taming the Wild Field: colonization and empire on the Russian Steppe*. Ithaca; London: Cornell University Press. 252 p.